

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՍՈՅԹԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԴՐՍԵԽՈՐՈՒՄՆԵՐԸ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԹՈՒՄԱՆԵԱՆԻ ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

ԼՈՒՍԻՆԷ ՂՈՒԷՋԵԱՆ (lgrejyan@yandex.ru)

ՄՈՒՏՔ

Ժողովրդական բառ ու բանի խոր իմացութիւնը նշանակալից ազդեցութիւն է ունեցել Յովհաննէս Թումանեանի ողջ գրական ժառանգութեան վրայ: Դժուար է գտնել մէկ ուրիշ գրողի, ով այդքան կարեւորութիւն է տուել ժողովրդական բանարուեստին՝ իր գրական ստեղծագործութիւնների համար նիւթ դարձնելով հասարակ հայ մարդու կեանքը, ազգային ցաւն ու ճակատագիրը, ազգային իղբալսերը՝ համեմելով դրանք ժողովրդական բանահիւսութեան բանաստեղծական լեզուին բնորոշ անհամար բառերով ու ոճերով, դարձուածքներով, պատկերաւոր, կարճ ու դիպուկ արտայայտութիւններով եւն.:

Յօդուածում քննութեան են առնում Յովհաննէս Թումանեանի գրական ժառանգութեան մէջ հանդէս եկող ժողովրդական խօսքի ամենակենսունակ ու ժողովրդականութիւն վայելող բանաձեւային կառոյցները (աղօթք, անէժք, օրհնանք-բարեմաղթանքներ, երգում) եւ փորձ է արւում բացայայտելու դրանց դերն ու կիրառման դրդապատճառները գրողի արձակ եւ չափածոյ երկերում:

Ըստ Թումանեանի՝ գրողի հիմնական խնդիրը պէտք է լինի ժողովրդական նիւթերի ներքին իմաստի յայտնագործումն ու ընդգծումը: Գրողը պէտք է ձգտի ըստ ամենայնի գեղարուեստօրէն եւ գաղափարապէս կատարելագործել ժողովրդի ստեղծածը՝ առանց դրա ոգին եւ արմատները խաթարելու: Գրողի շնորհքը, նշում է Թումանեանը «*հենց էդ պատմելու մէջն է, որ իմանան ինչը փոխեն, ինչը դուրս գցեն, ինչը պահեն, ինչ լեզուով, ինչ ոճով ու ինչպէս պատմեն, որ ե՛ւ գեղեցիկ դուրս գայ, ե՛ւ ժողովրդականի համն ու հոտը չկորցնի... Սա է էն ուղիղ ճանապարհը, որով հոսանք պէտք է տալ, ներս բերել առողջ ժողովրդական ստեղծագործութիւնները եւ ուժեղ, հարուստ, կենդանի լեզուն*»¹:

Թումանեանի չափածոյ եւ արձակ ստեղծագործութիւններում բաւականին շատ են հանդիպում ժողովրդական բանարուեստի վիպական սեռի կարճառօտ ստեղծագործութիւնների կամ այլ կերպ ասած՝ բանաձեւային կառոյցների բազմաշերտ եւ բազմատեսակ կիրառութիւնները (օրհնանք-բարեմաղթանքներ, անէժքներ, երգումներ, աղօթքներ եւն.):

¹ Յովհաննէս Թումանեան, *Երկերի լիակատար ժողովածու, հրք. 6, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտութիւն» հրատ., Երեւան, 1994, էջ 161:*

Խօսքի հմայական զօրութեամբ շրջապատի վրայ ներգործելուն նպատակաուղղուած բանաձեւային որոշ կառոյցներ՝ անէծք, օրինանք, ողջոյնի ու մաղթանքի խօսքեր, աղօթքներ են., Թումանեանի ստեղծագործութիւններում հանդէս են գալիս ոչ միայն իրենց ներքին եւ արտաքին յատկանիշերի կիրառութեամբ, այլ նաեւ դրանց անմիջական մէջբերմամբ:

Աստծուն, այդ թում նաեւ զանազան սրբերին ուղղուած ժողովրդական տարատեսակ աղօթք-բանաձեւերը, որոնք խօսքի զօրութեամբ շրջապատի առարկաների վրայ ազդելու միջոցներ են, կոչուած են մարդուն պաշտպանել նրա գործողութիւնները կաշկանդող չար ուժերից: Թումանեանի միքանի բանաստեղծութիւններ ամբողջութեամբ կառուցուած են աղօթքների արտաքին ու ներքին օրինաչափութեամբ՝ պահպանելով թէ՛ կառուցուածքային տարրերը եւ թէ՛ ինքնաբոլիս խօսքը: Օրինակ՝

Տէ՛ր արագահաս,	Բայց սրածութեան
Աստուած արդարի,	Ահարկու ծայնից
Ու՛ր ես, եթէ կաս,	Խլացաւ իսկոյն
Ես աղօթք արի,	Իմ աղօթքն անբիծ ² ...

Բանաստեղծութիւնն ինքնին անկեղծ խօսք է, աղերս-աղօթք եւ պահանջ-ընդվզում՝ ուղղուած երկնային տիրոջը՝ երկրային անարդարութիւնների դէմ:

Ինչու՞ տակաւին	Թէ՛ դու չըգիտես,
Չես պատժում չարին.	Որ այստեղ, երկրում
Ուժդ է պակասում,	Մարդը ժպտերես
Թէ՛ չենք աղերսում.	Մարդ է գիշատում...

Աղերս-աղօթքի կաղապարով է կառուցուած 1887ին գրուած «Աղօթք» բանաստեղծութիւնը, որտեղ արտայայտուում է գրողի հումորային մօտեցումը:

Սողոմոնի պէս, տէ՛ր,	Մի ձեռք էլ չոր,
Ես խելք չեմ ուզում,	Միայն մոռնի, տէ՛ր,
Ինձ երկար օրեր	Մին էլ մի հաստ փոր,
Եւ փող տուր բազում...	Տրոստ ակնոցներ ³ ...

Գրողն իր քննադատութեան սլաքներն ուղղում է այն ձեւապաշտների դէմ, ում համար արտաքին տեսքն աւելի կարեւոր է, քան մարդկային միտքն ու հոգեկերտուածքը:

Մարդկային տառապանքի եւ հայ ժողովրդի ազգային դառը ճակատագրի արտացոլումն ենք տեսնում «Թագաւորն ու չարչին» բալլադում հանդի-

² Յովհաննէս Թումանեան, *Երկեր, հրք. 1*, «Սովետական գրող» հրատ., Երեւան, 1958, էջ 41:

³ Նոյն, էջ 179:

պող աղօթքում, որը եւս կառուցուած է նոյն «ժողովրդական պաղատանք»⁴ աղօթքների տիպաբանական սկզբունքով.

Ետ նայեցինք ու կանչեցինք.

- Աստուածածի՛ն Վերին Կաթան, Ուր որ գընանք մեր վաթանից՝
Քեզ ամանաթ մեր սուրբ վաթան, Մեզ դարձըրու գերութիւնից...

Աղօթողը յոյսով ու հաւատով դիմում է Աստուածածնին՝ իրեն ու իր հայրենիքը բնական ու ընկերային չարիքներից պահպանելու խնդրանքով:

Ձեռքերը երկինք պարզած՝ աղօթողը պաղատանք-աղերսանքով դիմում է Աստծուն՝ որպէս աշխարհի բարիքների արարչի եւ ստեղծողի՝ աղերսելով չարին արժանի պատիժ տալ.

Ո՛վ բարեգութ, քեզ եմ խընդրել. Նըրանք էլ թող իրենց կեանքից
Ինչպէս որդիս իր մօր գըրկին Կարօտ գընան լիքն աշխարհից...
Գընաց կարօտ աչքն աշխարհից, (Հագարան բլբուլ)

Աղօթքն աւարտուում է բանադրական հմայական բանաձեւով՝ անէծքով, որն իդէպ ժողովրդական հմայական աղօթքներում լայն դրսեւորում ունի:

Խօսքն ուղղելով արդարամիտ Աստծուն՝ աղօթողը նպատակ ունի նրա միջամտութեամբ վերականգնելու խախտուած ներդաշնակութիւնը. «Տէր աստուած, արդարն ու մեղաւորը դու գիտես: Եթէ էս մարդը մեղաւոր է, ինձ ուժ տուր, որ մի զարկով թոցնեմ սրա գլուխը, իսկ եթէ արդար է, թող փայտ դառնայ իմ թուրը» («ՔէՖ անողին քէՖ չի պակսի»), եւ հայցում է Աստծոյ բարեհաճութիւնը «Տէր աստուած, բարին կատարի» («Մեհրի») «Ողորմած Աստուած, Քո դուռը բանաս, // Քո ոտի տակի հողն ենք, // Դու ես ըստեղծել» («Անուշ»), «Տէր Աստուած, ասին, // Ինչ կ'ընի գըթաս» // Գոնէ թեւեր տաս...» («Պօղոս-Պետրոս»):

Կորած անասունին գազաններից պաշտպանելուն ուղղուած արարողութիւնը՝ գէլկապը եւ դրան ուղեկցող հմայական խօսքային բանաձեւը՝ աղօթքը, լաւագոյնս ներկայացուած են «Գէլը» պատմուածքում: Գէլկապ անող կանայք ցածրաձայն մրմնջալով աղօթքն ու անիծելով աներեւոյթ չար ուժերին («Վու՛յ, անտէր մնաս դու, անտէր»)՝ աւանդական սուրբ զօրութիւնների օժանդակութեամբ (Ս. Սարգսի ձիւ մագ, Աստուածածնի կաթ եւն.) «կալում, կապում են» գայլին.

Գէլը կապեմ երկու բըթով, Գիլի ճանփէն մոլոր անեմ,
Երկու բըթով, երկու մատով, Գիլի ատամը խըմոր անեմ,
Աստուածածնայ քաղցր կաթով, Ոտները թուլ,
Սուրբ Սարգսի ձիւ մարով, Ականջը խուլ...
Նահատակաց կարմիր քարով,

⁴ Սարգիս Յարութիւնեան, *Հայ ժողովրդական եւ հմայական աղօթքներ*, Երեւանի համալսարանի հրատ., Երեւան, 2006, էջ 307:

Թումանեանի ստեղծագործութիւններում անէծքների, օրինանք-բարեմադանքների եւ երդումների տարատեսակ դրսեւորումները վկայում են խօսքի հանդէպ դարերի խորքից եկող եւ նրանց գաղափարական իմաստ ու կարելիութիւն հաղորդող հաւատքի մասին: Վերոնշեալ բանաձեւերը խօսքի գերբնական զօրութեամբ մարդու եւ նրան շրջապատող աշխարհի, իրերի ու երեւոյթների վրայ բացասական կամ դրական ներգործութիւն ունեցող կիրառական սեռերից են:

Թումանեանի արծակ եւ չափածոյ երկերում անյծքը ներկայանում է.-

ա. իր ուղղակի նշանակութեամբ՝ իբրեւ հմայական խօսք, որից վախեցել ու զգուշացել են ոչ միայն հայերը, այլեւ աշխարհի բոլոր ժողովուրդները՝ անկախ իրենց քաղաքակրթութեան աստիճանից: Օրինակ՝

...Տէրտէրն օրինեց, անվարձ մնաց,
Կը բարկանայ, կ'անիծի: («Գութանի երգը»)
Նալլաթ չար սատանին: («Սովի ժամանակից»)
Ծերի անէծքի հետ միասին
Տարան թուրքերըն իւր խոնարհ հարսին: («Մեհրի»)
...Ես միշտ էլ էսպէս անբախտ կը լինեմ,
Մանուկ օրից են ինձ դեռ անիծել («Անուշ»)
...Ո՞վ քեզ ծեծեց, Մարօ ջա՛ն,
Ո՞վ անիծեց, Մարօ ջա՛ն: («Մարօ»)
...Ու նա կատաղած՝ յանդուգն անէծքով
Ծառս եղաւ դուշման երկընքի դիմաց,
Եւ հայիոյմ⁵ էր, եւ կուրծքը ծեծում («Անուշ»)

Եւ հաւատալով անէծքի անկասելի զօրութեանը՝ ժողովուրդը զգուշանում է. «Դու թագաւոր ես, քեզ անիծել չի կարելի» (*Հազարան բլբուլ*):

բ. հեղինակային խօսքի բաղադրիչ մաս.

Չարն էլ է միշտ ապրում անմեռ,
Անէծք նրա չար գործին... (Թմկաբերդի առումը)

գ. հերոսի բերանով արտաբերուած եւ որպէս ուղղակի խօսք հնչող անէծքներ. Օրինակ՝ «- Վա՛յ, գեպիսն անցնէք...//Թող դուք կորչէիք հորթերի տեղակ, //Անտակ ծորի մէջ, անժաժ քարի տակ...» (Պօղոս-Պեպրոս), «-Այ քու տունը քանդուի, ա՛յ ճայ, //Այ դու դառնաս զրոռդի փայ» (Անբախտ վաճառականներ), «-Ա՛յ անաստուած, քու տունը քանդուի, ինչ իմ տունը քանդեցիր...» (Տէրն ու ծառան) եւն.:

⁵ Մարդկային ջղագրգիռ հոգեվիճակի բանաւոր արտայայտութիւն է հայիոյանքը, որն իբրեւ ժողովրդախօսակցական լեզուի ամանդական պատկերաւոր բանաձեւ եւս գործածութիւն ունի Թումանեանի ստեղծագործութիւններում: Օրինակ՝ «Վայ, քու արտն էլ հարամ ըլի, քու հացն էլ, քու տուած ոռճիկն էլ... - սկսում է հայիոյել յուսահատուած» (Տէրն ու ծառան): Այսինքն՝ իր խօսքի ուժին վստահ լինելու հաւատով եւ, ինչու չէ՝ հոգու զայրոյթը մեղմելու համար մարդը դիմում է անէծքի կամ հայիոյանքի օգնութեանը:

Ուղղակի խօսքով եւ բազմաստիճան կառուցուածքով անէծքի դրսեւորում ենք տեսնում «Անիծած հարսը» առասպելում.

Մին էլ յանկարծ բացուեց դուռը,	Լեզուդ լալկի,
Ու ներս մըտաւ ծեր կետուրը:	Մազըդ թաղքի,
- Հոպոյ դառնաս,	Գըլխիդ կըպչի
Անամօթ հարս...	Սանրը միջի:

Եւ չի ուշանում պատիժը. հարսը կերպարանափոխուում է թռչունի՝ սանրը գլխին: Կերպարանափոխման պատճառը կարգազանցումն է («լրբի» պէս գլուխը բաց, ազատ նստած, բարձր ծայնով երգելը), այսինքն՝ ընտանեկան-բարոյական ամանդական նորմերի խախտումը:

Ընտանեկան-բարոյական ամանդական նորմերի խախտման պատճառով է (առանց ծնողների համաձայնութեան ամուսնանալը եւ եղբօր թշնամանքը Սարոյի հանդէպ) Անուշն արժանանում հօր անէծքին.

- Դո՛ւս գընա, կորի՛, ա՛յ լիբ, անըզգա՛մ,
Սեւ ու սուգ լինի թագ ու պըսակըդ.
Կորի՛, չերեւաս աչքիս միւս անգամ,
Գետինը մըտնի երկար հասակըդ: («Անուշ»)

Հմայական խօսքի հանդէպ ժողովրդի ունեցած հաւատի լաւագոյն դրսեւորումն ենք տեսնում «Եղջերուն» պատմուածքում, որտեղ, ըստ հաւատալիքի, «որսկանութիւնը» եւ «ձկնորսութիւնը» անիծուած մասնագիտութիւններ են. «Հնուց դրած նզովք ա, որ որսկանի եւ ձկնորսի փորը կշտանայ ոչ»: Մասնագիտութեան անիծուած լինելը պատճառաբանում է գերբնական զօրութեամբ օժտուած էակի տուած անէծքով. «...Ագա՛հ, ոչ կշտանաս դու, որ չես կշտանում լիքն աշխարհում: Թուանքդ արնով լցուի, գնդակդ խմոր դառնա, չորանա էդ թուանքը բռնող կուռը...», որին հետեւում է անէծքի արդիւնքն՝ իբրեւ խօսքի զօրութիւնը հաւաստող փաստ. «...Որսկան Փիրումը խելօք մարդ էր, գլխի ա ընկնում, որ էս որսի տէրն ա, ձեռաց թուանքը գցում ա մի ծառի ճիւղքի. անիծելուն պէս ծառի ճիւղը տեղն ու տեղը չորանում ա»:

դ. անուղղակի խօսքով, այսինքն՝ միջնորդաւորուած կերպով հնչող անէծքներ.

Ու դարվիշն էստեղ անիծում է ինձ,
Թէ՛ դըրա օրը լացով անց կենայ...
Ա՛խ, էն դարվիշի անէծքին անգութ
Ու էս վիճակին տեղեակ է Աստուած... (Անուշ)

ե. պայմանի եւ հետեւութեան յարաբերութեամբ կառուցուած անէծքներ.

...Բայց տե՛ս, մտիցդ երբեք չըձգես
Պապիդ օջախը, քո հայրենիքդ,
Ծերունի հօրդ, ջահել կնիկդ,
Թէ սրանց, Մհէ, դուն կը մոռանաս,

Իմացի՛ր, թէկուզ թագաւոր դառնաս,
Օր չես քաշելու քո արած մեղքից: (Մեհրի)

Այսպէս, անէծքի պայմանը հանդէս է գալիս իբրեւ պատճառ, որին էլ հետեւում է իբրեւ պարտադիր հետեւանք հնչող անէծքը:

գ. ձայնային արտաբերման եղանակով կառուցուած անէծքներ,
այսինքն՝ միեւնոյն բանաձեւը, պայմանաւորուած արտասանութեան տոնայնութեամբ, կարող է ընկալուել թէ՛ իբրեւ անէծք, թէ՛ հանդիմանութիւն, թէ՛ պարսաւանք: Օրինակ՝ «*էս Աւագը թէ՛ ա՛յ փղայ, էդ ի՞նչ խաբար է, էդ ի՞նչ ես եղել: Ասի՛ էլ խաբարը ո՞րն է, քո փունը քանդուի, էսենց բան եկաւ գլուխս*» («Արջաորս»):

Պարսաւանք կամ հանդիմանութիւն կարելի է համարել նաեւ Անուշի մօր անէծքը: Ըստ ժողովրդական մտածողութեան՝ ի տարբերութիւն հայրական անէծքի՝ մայրական անէծքը զերծ է *էներգետիկ* ուժից ու զօրութիւնից, որի վառ ապացոյցն է «<Օր անէծքը անէծք է, մօր անէծքը՝ օրինանք» ժողովրդական ասացուածքը.

-Ու՛ր կորար, Անուշ, այ մազդդ կըտրած...

-Աղջի՛, սեւասի՛րտ, քո ահը կըտրի,

Աղջիկը մէնակ ձորը կը մըտնի...(Անուշ)

«*Անէծքները հանդիմանութիւնների փոխարկուելիս նշանակալից դեր են խաղում նաեւ ժխտականները: Վերջիններս դրուելով անէծքի բանաձեւերի բայերի վրայ, անէծքները փոխարկում են թեթեւ հանդիմանութեան*»⁶: Օրինակ՝ «Քու տունը չըքանդուի, միամիտ նստել ես...» (Չախչախ թագաւորը), «Պահ, քու փունը չըքանդուի...,- ծափ փոփն ու ծիծաղեցին միքանի գիւղացի»:

է. անէծքի դրսեւորում ենք փեսնում նաեւ ժողովրդական երգ-խաղիկի կառոյցում.

Ա՛յ թուխ մագաւոր աղջիկ,

Ա՛յ սարի սովոր աղջիկ,

Ջիգեարին գիւլա դիպչի

Ով քեզ սիրի, աղջիկ: (Անուշ)

Օրինանք-մաղթանքների կիրառութիւնները Թումանեանի ստեղծագործութիւններում եւս զգալի քանակ են կազմում: Կիրառական այս սեռերի գործածութիւններում եւս գերակշռում են ժողովրդական լեզուի տարատեսակ դրսեւորումները թէ՛ անաղարտ տեսքով, թէ՛ հեղինակային խօսքի վերափոխմամբ, եւ երբեմն դժուար է լինում տարանջատել գեղարուեստական կերպարի հնչեցրած օրինանքը ժողովրդականից.

Շնորհակալ եմ, անցուոր ախպէ՛ր,

Աստուած պահէ քու եարին.

⁶ Սարգիս Յարութիւնեան, *Անէծքի եւ օրինանքի ժանրը հայ բանասիրտութեան մէջ*, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., Երեւան, 1975, էջ 156:

Ուրախ սըրտով դուք ձեր սէրը
Վայելեցէք անթառամ... (Անուշ)
Կամ՝
Տաշտներդ լի հաց լինի
Դուռներդ միշտ բաց լինի: (Մարօ)

Ժողովրդական օրհնանք-բարեմաղթանքի արտայայտած գաղափարի եւ քնարական հերոսի ապրումների միջեւ կապը բանաստեղծն ինքնատիպ հնարքով է վերարտադրում.

-Ով էլ որ լինիս՝ բարով ես եկել,
Անփորձանք լինի քո ճանապարհը,
Աստուած կեանք տայ ձեզ, որ հարցնէք դուք էլ,
Թէ ինչ ցաւ ունի խեղճ ոռնչալարը: (Հառաչանք)

Կենաց-մաղթանքի կամ բաժակաճառի ու օրհնանքի համաձուլուածքի ինքնատիպ դրսեւորում ենք տեսնում «Հին օրհնութիւն» բանաստեղծութեան մէջ, որտեղ նահապետական գիւղի անբախտ հայրերն ու պապերը օրհնում են զաւակներին՝ բարեմաղթելով նրանց աւելի լաւ կեանք.

Նըրա հետ վերցրին լիք բաժակները
Բոլոր մեծերը
Ու մեզ օրհնեցին. «Ապրէ՛ք, երեխէ՛ք,
Բայց մեզ պէս չապրէք...»:

Բարի գործերի եւ յատկապէս գործի անմահութեան գաղափարն է նրբօրէն բացայայտում «Աղբիւր» բանաստեղծութեան մէջ, որտեղ լաւ ու օգտակար արարքի հեղինակին անցորդի կողմից ուղղում է ջերմ, բարեբանական օրհնանք.

Քո շինողի օր-կեանքը
Ջրի նման երկարի՛...

«Հալածութեան եւ վրիժառութեան թեման»⁷ է արծարծում գրողի «Ալեք» պոէմում, որտեղ քաջ հերոսը՝ Ալեքը, վրիժառութեամբ լցուած՝ սպանում է հայ ժողովրդի զլխին երկնային պատուհաս դարձած թուրք Ալին եւ տէրիօրը խոստովանելով իր «մեղքը»՝ արժանանում վերջինիս օրհնանքին.

Ապրես Ալեք, շատ ապրես,
Թող Աստուած զօրացնէ քեզ,
Որ Ալնի պէս լիւր թուրքին,
Գիտես պատժել իւր կարգին:

Ժողովրդական ծիսակենցաղային սովորոյթները եւ դրանց իսկ առիթով ստեղծուած օրհնանք-բարեմաղթանքների բազմաշերտ ու բազմախոր-

⁷ Հրանտ Թամրազեան, *Յովհաննէս Թումանեան. բանաստեղծը եւ մտածողը*, ԵՊՀ հրատ., Երեւան, 1995, էջ 121:

հուրդ դրսեւորումները նոյնպէս առաջնակարգ տեղ են գրաւում Թուման-
եանի ստեղծագործութիւններում:

Ամուսնութիւն իրականացնող ու վաւերացնող ծիսական տարբեր արա-
րողութիւններ, որոնք ուղեկցւում են ծիսական ամենատարբեր մաղթանք-
ներով, անուանում ենք հարսանեկան մաղթանքներ⁸:

Հարսանեկան ծիսական արարողութեան ժամանակ առանձնակի տեղ
են գրաւում աներից փեսային ուղղուած օրհնանք-մաղթանքները, ինչպէս
օրինակ՝

Հայրն էլ եկաւ ու ծեսին
էսպէս օրհնեց իր փեսին.
- Ջաղացիդ միշտ հերթ լինի
Մէջքըդ ամուր բերդ լինի: (Մարօ)

Մաղթանքի գլխաւոր նպատակը փեսայի գործնական-ընկերային
կեանքի յաջողութիւնն է, որը միանգամայն համախօս է «Կալիդ քամի ըլի,
ջաղացիդ հերթ ըլի»⁹ ծիսական մաղթանք-օրհնանքին:

Ազգային ծիսակենցաղային սովորոյթների մէջ մեծ խումբ են կազմում
սգոյ եւ թաղման արարողակարգին առնչուող բարեմաղթութիւնները: Օրի-
նակ՝ «...Աստուած հոգին լուսաւորի, աստուած նրա դատաստանը քաղցր
անի...» («Քաջերի կեանքից»), կամ՝

-Է՛հ, Աստուած նըրա հոգուն ողորմի,
Մի օր էլ մենք ենք էսպէս գընալու (Մեհրի)
... Յաւիտենական հանգիստ անվրդով!¹⁰
Ոսկերացդ հանգիստ,
Աննման արտիստ!¹¹:

Մաղթանքների հիմնական գաղափարը ննջեցեալի հոգու փրկութեան,
լուսաւորութեան եւ երկնային արքայութեանն արժանանալու ցանկութիւնն
է, որը միանգամայն համընկնում է ժողովրդական աշխարհընկալմանը,
մասնաւորապէս մահուան եւ հանդերձեալ կեանքի հնագոյն հաւատալիք-
ներին:

Քիչ չեն հանդիպում ինչպէս եկվորների գալուստը կամ հանդիպումն ա-
ւետող մաղթանքները. «-Ով էլ որ լինիս՝ բարով ես եկել...» (Հառաջանք), «-
Բարով եկար, դերվիշ բաբա...» (Քէֆ անողին քէֆ չի պակսի), «-Բարի
աջողում, ուստա փիսօ...» (Շունն ու կալուն), «Բարի օր ախպերացու...»
(Խօսող ծուկը) եւն., այնպէս էլ հրաժեշտի ողջոյն-մաղթանքները.

-Դեհ, մնաք բարով, ծերունի հայրիկ,
Նազելի Մեհրի, սիրուն հայրենիք,

⁸ Յարութիւնեան, *Անէծքի*, էջ 225:

⁹ Երուանդ Լալայեան, «Ամուսնութիւն եւ հարսանիքի սովորութիւններ», *Ազգագրա-
կան հանդէս, եօթներորդ տարի, գիրք IX*, Թիֆլիս, 1902, էջ 239:

¹⁰ Թումանեան, *Երկեր, հտր. I*, էջ 71:

¹¹ Նոյն, էջ 50:

Սրտակից տղերք, ընկեր-հարեան,
Մօտիկ բարեկամ, արին-ազգական... (Մեհրի)

Ինչպէս տեսնում ենք, հրաժեշտի ողջոյն-մաղթանքը գնացողի, հեռացողի մաղթանքն է՝ ուղղուած տուեալ վայրում մնացողներին: Վերջիններս էլ, ի պատասխան ճանապարհ կամ օտարութիւն գնացողին, ողջոյնի բարեմաղթութեամբ ապահովում են նրա գնալիք ճանապարհը, ձեռնարկելիք գործը, բարի դարձը, ողջ ու առողջ եւ ամէն փորձանքից հեռու մնալը.

- Դուն գիտես, որդի, գնա՛, Տէրն ընդ քեզ...
...Բարի ճանապարհ, թող քեզ ուղեկից.
Լինի այն հրեշտակն, որ երբեմն տարաւ
Տովբիթի որդուն դէպի Մարաստան.
Իսկ ես հայրական սրտով վիրաւոր
Քեզ համար աղօթք կ'անեն ամէն օր,
Է՛հ, գնա՛, որդի, գնաս-գաս բարով...(Մեհրի)

Կամ՝ «-Աստուած լինի քո օգնականը, բալա ջա՛ն,- խօսում էր պապս:-
Չոր քարին գնալիս՝ չոր քարն էլ կանաչի քեզ համար: Պակաս օրդ խնդութիւնով անց կենայ... Վեր կաց, բալա ջան, աստուած բարի ճամփայ տայ, ոտդ ոչ դիպչի քարի... Դէ, գնա, քեզ մատաղ, աստուած բարի ճամփայ տայ» (Ահմադը):

Իրայատուկ բարեմաղթանք է աչքալուսանքը, որ ասում է որեւէ օգտակար եւ հաճելի առիթով. «-Հէ՛յ, աչքդ լուս,- ասում է,- քու հողումը մի կարաս ոսկի դուրս եկաւ, արի տա՛ր» (Ոսկու կարասը), «Ըհը՛, աչքդ լուս,- ասում է ծառային տէրը, կրկուն կանչեց, ժամանակդ լրացաւ...» (Տէրն ու ծառան) եւն.:

Օրինանք-բարեմաղթանքները Թումանեանի հեքիաթներում երբեմն հանդէս են գալիս որպէս ամանդական կայուն բանաձեւերին համակցուած միատրոներ՝ սկսուածքային, միջնամասային եւ եզրափակիչ: Օրինակ՝ **սկսուածքային** «Աստուած բարի տայ ձեզ էլ, երկու ախպորն էլ» (Տէրն ու ծառան), **միջնամասային** «-Անպակաս լինի քո ուրախութիւնը, ո՛վ Հասան...» (Քէֆ անողին, քէֆ չի պակսի), **եզրափակիչ** «Բարին էստեղ, չարն էն ագահ թագաւորի մօտ» (Ոսկու կարասը):

Այսպիսով, Թումանեանի գրական ժառանգութեան մէջ հանդէս եկող օրինանք-բարեմաղթանքները ներառում են օրինանքների եւ մաղթանքների ապահովութեան ու պահպանութեան բոլոր տարատեսակները՝ իրենց բազմաբնոյթ դրսեւորումներով:

Երդումը՝ իբրեւ ժողովրդախօսակցական լեզուի ամանդական պատկերաւոր բանաձեւ, եւս լայն կիրառութիւն ունի Թումանեանի երկերում: Իբրեւ ցանկութեան խօսք այն կոչուած է դիմացինին հաւաստիացնելու ասացողի ճշմարտացիութիւնը, հաւատարմութիւնն ու նուիրուածութիւնը: Ինչպէս հմայական միւս բանաձեւերի (անէծք, օրինանք, բարեմաղթութիւն), այնպէս էլ երդման հիմքում ընկած է խօսքի հմայական զօրութեան գաղափար-

րը, որի վրայ յենուելով՝ երդուողը վկայակոչում է նուիրական սրբութիւններն ու առարկաները, որոնք բոլոր ժամանակներում էլ ընդունուած են եղել ժողովրդի կողմից:

Թումանեանի գրական ժառանգութեան մէջ երդումը հանդէս է գալիս.

ա . անէծքաբերդումային կառուցուածքով.

-Ով սուտ ասի՝ գետինը մտնի,- երդուեց Գիքորը, ու ամէն բան լրացաւ: (Գիքորը): Այսպէս, երդումն ինքը ասացողի իրաւացիութեան, պայման-հաւաստիացումն է, այսինքն՝ թող ինքը չարի, փորձանքի հանդիպի, մեռնի, եթէ իրաւացի չէ:

բ. երդում-վկայակոչումով, որն ի տարբերութիւն նախորդ տեսակի՝ առաւել յաճախ է հանդիպում: Օրինակ,

Վկայ է սուրբ օծումս,

Մի նշխար կայ ծոցումս... (Ալեք)

Կրօնաժխական պաշտամունքի սուրբ արժէքների վկայակոչումն արժանահաւատ է դարձնում երդուողի խօսքը:

Մարդը, հաւաստելու համար իր իրաւացիութիւնը, դիմում է Աստծուն, սրբերին, ովքեր ճշմարտութեան առաջին աղբիւրներն են՝ երդուելով կամ վկայակոչելով նրանց. «-Էս ինչ ցաւ էր, աստուած վըկայ...» (Անբախտ վաճառականներ), «Չէ, մեզանում, աստուած վըկայ,// Արժանաւոր մի մարդ չըկայ» (Հայի տրտունջը) են.:

Հնագոյն ժամանակներից է սերում հայոց մէջ ձեւաւորուած աշխարհի երկմաս (երկինք եւ երկիր) կառուցուածքի պատկերացումը, որի հաւատալիքի դրսեւորումն ենք տեսնում ինչպէս ժողովրդական երդումների սեղմ բանաձեւերում («Իրկենք, գիտեն վոկօ»¹², «Երկինք, գետինք»¹³ են.), այնպէս էլ Թումանեանի՝ բանաստեղծական վերարտադրութեան ենթարկուած գրուածքներում.

Երկինք, գետինք թող միանան

Կանգնի վկայ տիեզերք,

Տուողը հոգուս կարողութիւն,

Էլ չեմ սիրիլ քեզ երբեք¹⁴:

Ասուածի ճշմարտացիութիւնն ապացուցելու համար վկայակոչում են ոչ միայն երկինքն ու գետինը, այլեւ ամբողջ տիեզերքը՝ որպէս անվերջութեան եւ յաւերժութեան խորհրդանիշներ:

Հայի ոգու անմահութիւնը ապացուցելու համար վկայակոչում է ամբողջ աշխարհը.

Վկայ է սակայն բովանդակ երկիր,

¹² Հ. Ալլաիվերդեան, *Ունիա կամ Ջէթուն*, Կ. Պոլիս, 1884, էջ 131:

¹³ Սարգիս Հայկունի, «Երդումներ», *Էմինեան ազգագրական ժողովածու, հրք. 2.*, Մոսկուա-Վաղարշապատ, 1906, էջ 388:

¹⁴ Նոյն, էջ 46:

Որ մենք կարեվէր ապրում ենք կրկին
Եւ ուր հասնում է հայի գիրքն ու գիր՝
Կենդանի է դեռ հայութեան ոգին¹⁵:

Հոգու եւ հանդերձեալ կեանքի հաւատալիքներից ու պաշտամունքից են սերում սեփական կամ հարազատ որեւէ մէկի հոգով երդուելը. «Ես իմ հոգին» (*Անբախտ վաճառականներ*), «Ես իմ հոգին, արժէ, որ էդ սրտով թագաւորի պալատական լինէիր դու...» (*Քէֆ անողին քէֆ չի պակսի*):

Ժողովրդական պատկերացումներում արեւը միշտ ընկալւում է իբրեւ կեանքի գոյութեան ու կենդանութեան խորհրդանշիչ եւ իր կամ որեւէ հարազատի արեւով երդուելը լայն տարածում ունի ինչպէս առօրեայ ժողովրդախօսակցական լեզւում, այնպէս էլ Թումանեանի ստեղծագործութիւններում.

-Թող գա՛յ, գոռում է, որ բըռնենք նորից,
Թէ չէ նամարդը, արեւս եմ երդւում,
Էլ չի պըրծնելու երբեք իմ ձեռից: (*Անուշ*)

Օրը եւ յատկապէս լուսաբացը, արշալոյսը՝ իր Լուսաստղով (Արորա), որ ժողովրդական պատկերացումներում բարու մարմնատրումն է, եւս դառնում է վկայակոչման առարկայ.

Էս օրը վըկայ
Սըրանից կը գայ: («Սասունցի Դավիթ»)
Երդւում եմ ահա ճառագող օրով
Վառ Արորայի մաքուր շողերով¹⁶...

Երդումը խօսքային բարոյականութեան բարձրակէտն է, որը չի կարող խաթարել երկրային ոչ մի ուժ ու զօրութիւն.

Մընաց հանդերում, երդում կերաւ նա,
Ուր որ էլ լինեն՝ նրանց միասին,
Գըտնի՛ կոտորի, սիրտը հովանա: (*Անուշ*) Կամ՝
Իսկ մարդիկըն իրանց դինը
Վըկայ կանչում եւ երդւում են,
Թէկուզ Ալեքին չըգտնեն,
Գէթ մի ուրիշ հայ սպանել,
Անի դստը միայն հանել... (*Ալեք*)

Այսպիսով, Յովհաննէս Թումանեանի գրական ժառանգութեան մէջ ժողովրդական խօսքի բանաձեւային կառոյցների կիրառութիւնները բխում են ժողովրդի լեզուամտածողութեան, դարաւոր կենսափորձի, բառ ու բանի եւ

¹⁵ Նոյն, էջ 119:

¹⁶ Արորան հռոմէական առասպելաբանութեան մէջ այգաբացի կամ արշալոյսի աստուածուհին է, որ ամէն օր աստուածներին եւ մարդկանց բերում է ցերեկային լոյսը (В. Иванов, *Аврора, Мифы народов мира* [Արշալոյսը. աշխարհի ժողովրդների դիցաբանութիւնները], հփր. 1, *Энциклопедия*, изд. «Советская энциклопедия», Մոսկուա, 1980, էջ 29):

ժողովրդական ասանդներին հաւատարիմ մնալու նրա որդեգրած դասանքից:

Հմայական բանաձեւերի առատ գործածութիւնը բանաստեղծի համար ծառայել է որպէս գեղարուեստական արտայայտչամիջոց՝ իր ժամանակի ազգային ու համամարդկային խնդիրներին արձագանգելու համար:

**FOLK PAREMIOLOGY IN HOVHANNES TUMANYAN'S LITERARY HERITAGE
(Prayer, curse, blessings and best wishes, oath)**

(Summary)

LUSINE GREJYAN (lgrejyan@yandex.ru)

The article covers various manifestations of the most vital and popular literary structures (prayer, curse, oath, blessings-wishes) in Tumanyan's works, using various thematic, structural and pictorial means. An attempt is made to reveal the originality of Tumanyan's folklore, as well as various manifestations of folk language thinking.

The issues raised in the article and the detailed analysis provide an opportunity to assess the position and role of Tumanyan's works in the process of literature development with new principles and methods, as well as the close connection with folklore.

The excessive use of popular folk expressions, the variety of their application have made Tumanyan's literary heritage deeper and more multi-layered, giving incredibly special freshness and uniqueness to his linguistic thinking. In addition, the excessive use of them served as a poetic means of artistic expression to respond to the national and universal problems of his time.